עידן הנאורות – דף עבודה

המאות ה-17–18 · מהדורה למורה ואחריה דף התלמיד/ה

מהדורה למורה + דף תלמיד/ה

מהדורה למורה – תשובות מצופות

על השלטון והזכויות

1. לפי המקור, אילו שלוש זכויות יש לכל אדם?
הזכות לחיים, הזכות לחירות (להיות חופשי) והזכות לרכוש.
2. מדוע, לפי המקור, הקימו בני האדם שלטון?
כדי לשמור טוב יותר על הזכויות הטבעיות שלהם; הם מסרו לשלטון חלק מכוחם בהסכמה (אמנה).
3. הסבירו מדוע רעיון זה היה מהפכני בתקופה שבה שלטו מלכים אבסולוטיים.
בתקופה שבה מלכים טענו שסמכותם באה מאלוהים, הרעיון שהשלטון הוא 'שליח' העם ושאפשר להחליפו ערער את בסיס השלטון המלוכני והעניק לגיטימציה למהפכות, כמו באמריקה ובצרפת.

העזו לדעת

1. מהי 'קטנות' לפי המקור?
חוסר היכולת של אדם להשתמש בשכלו בלי שמישהו אחר יוביל אותו.
2. לפי המקור, מה הסיבה העיקרית לקטנות, ומה הפתרון?
הסיבה היא מחסור באומץ ובנוחות, לא מחסור בשכל; הפתרון הוא להעז לחשוב באופן עצמאי, וזה מחייב חירות להשתמש בתבונה בגלוי.
3. הסבירו כיצד המקור מבטא את אחד מעקרונות הנאורות.
המקור מבטא את עקרון התבונה ואת האמונה ביכולת האדם לחשוב בעצמו בלי להסתמך על סמכות; הוא גם מבטא את הדרישה לחופש ביטוי – חירות להשתמש בתבונה לפני הציבור.

סיבה ותוצאה – פתרון

סיבה	תוצאה
המהפכה המדעית הראתה שאפשר לגלות חוקים בטבע באמצעות תבונה וניסוי	הוגי הנאורות ניסו להחיל את התבונה גם על החברה, על המשפט ועל השלטון
רעיון הזכויות הטבעיות וריבונות העם	ערעור על הלגיטימיות של המלוכה האבסולוטית והשראה למהפכות באמריקה ובצרפת
הפצת רעיונות בספרים, בעיתונים ובסלונים	היווצרות דעת קהל משכילה שדנה בשלטון, בדת ובמדע
הדרישה לסובלנות דתית ולשוויון	פתיחת הדיון על שוויון זכויות למיעוטים, ובהם היהודים (האמנציפציה)

שליטים אימצו חלק מרעיונות הנאורות	רפורמות של אבסולוטיזם נאור, כמו 'כתב הסובלנות' של יוסף השני (1782)

ציר זמן – הסדר הנכון

1. ניוטון מפרסם את ספרו על חוקי התנועה והכבידה **(1687)**
2. ג'ון לוק מפרסם את 'שתי מסות על הממשל' **(1689)**
3. מונטסקייה מפרסם את 'רוח החוקים' – הפרדת רשויות **(1748)**
4. הכרך הראשון של 'האנציקלופדיה' בעריכת דידרו וד'אלמבר **(1751)**
5. רוסו מפרסם את 'האמנה החברתית' **(1762)**
6. וולטר מפרסם את 'מסה על הסובלנות' **(1763)**
7. הכרזת העצמאות של ארצות הברית **(1776)**
8. קאנט מפרסם את המאמר 'מהי נאורות?' – 'העזו לדעת' **(1784)**
9. ההכרזה על זכויות האדם והאזרח בצרפת **(1789)**

לוודא:

- שנת פרסום 'מסה על הסובלנות' של וולטר – 1763
- 'שתי מסות על הממשל' של לוק – 1689 (שנת ההדפסה; על השער 1690)

עידן הנאורות – דף עבודה

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

❓ שאלת הכוונה: כיצד שינה הרעיון שהתבונה האנושית יכולה להבין ולשפר את העולם את היחס לשלטון, לדת ולאדם?

חלק א' – קוראים ומבינים

הנאורות הייתה תנועה רעיונית שהתפתחה באירופה בעיקר במאה ה-18. הוגי הנאורות האמינו שלכל אדם יש תבונה, ושבעזרתה אפשר להבין את הטבע, את החברה ואת השלטון – בלי להסתמך רק על מסורת או על סמכות דתית. הם ראו בעצמם מי שמביאים 'אור' לעולם שהיה, לדעתם, שרוי בחושך של בורות ודעות קדומות.

הרקע לנאורות היה המהפכה המדעית של המאות ה-16–17. מדענים כמו גלילאו גליליי ואייזק ניוטון הראו שאפשר לגלות חוקים קבועים בטבע באמצעות תצפית, ניסוי וחשבון. הוגי הנאורות שאלו: אם יש חוקים לטבע, אולי אפשר לגלות גם 'חוקים' לחברה האנושית ולבנות שלטון צודק ויעיל יותר.

רעיון מרכזי בנאורות הוא 'הזכויות הטבעיות'. ג'ון לוק טען שלכל אדם, מעצם היותו אדם, יש זכות לחיים, לחירות ולרכוש, ושתפקיד השלטון לשמור עליהן. אם השלטון פוגע בזכויות אלה, מותר לעם להחליפו. ז'אן-ז'ק רוסו טען ב'האמנה החברתית' (1762) שהריבונות שייכת לעם, ושהחוק צריך לבטא את 'הרצון הכללי'.

מונטסקייה הציע ב'רוח החוקים' (1748) את עקרון הפרדת הרשויות: חלוקת השלטון לרשות מחוקקת, רשות מבצעת ורשות שופטת, כדי שאף גורם לא יצבור כוח רב מדי. וולטר נאבק למען סובלנות דתית וחופש ביטוי ויצא נגד רדיפות בשם הדת. דני דידרו ועמיתיו ערכו את 'האנציקלופדיה', שנועדה לרכז את הידע האנושי ולהפיץ אותו לציבור רחב.

הרעיונות הופצו בספרים, בעיתונים, בבתי קפה ובסלונים ספרותיים. חלק מהשליטים, כמו פרידריך השני מפרוסיה ויוסף השני מאוסטריה, אימצו רעיונות מסוימים וערכו רפורמות בחינוך, במשפט ובסובלנות הדתית, אך שמרו לעצמם את מלוא הכוח. תופעה זו נקראת 'אבסולוטיזם נאור'.

לנאורות הייתה השפעה עצומה: רעיונותיה עמדו ברקע הכרזת העצמאות האמריקנית (1776) וההכרזה על זכויות האדם והאזרח בצרפת (1789). היא השפיעה גם על היהודים – הן על המאבק לשוויון זכויות (האמנציפציה) והן על תנועת ההשכלה היהודית. עם זאת, היו גם מבקרים שטענו שהתבונה לבדה אינה מספיקה ושיש ערך למסורת ולרגש.

מושגים חשובים

מושג	הסבר
תבונה (רציונליזם)	היכולת האנושית לחשוב, לשפוט ולהסיק מסקנות באופן הגיוני – בסיס הידע לפי הנאורות.
זכויות טבעיות	זכויות שיש לכל אדם מעצם היותו אדם, כמו הזכות לחיים, לחירות ולרכוש.
אמנה חברתית	הרעיון שהשלטון נוצר מהסכמה בין בני האדם, ולכן הוא מחויב לטובת הציבור.

ריבונות העם	העיקרון שהסמכות העליונה במדינה שייכת לעם ולא למלך.
הפרדת רשויות	חלוקת השלטון לשלוש רשויות – מחוקקת, מבצעת ושופטת – המגבילות זו את זו.
סובלנות דתית	נכונות לאפשר לבני דתות ואמונות שונות לחיות לפי דרכם בלי רדיפה.
אבסולוטיזם נאור	שלטון יחיד של מלך שאימץ רעיונות מהנאורות וערך רפורמות, אך לא ויתר על כוחו.
האנציקלופדיה	מפעל ספרים צרפתי רב-כרכים שנועד לאסוף את הידע האנושי ולהפיצו.
חילון	תהליך שבו הדת מאבדת מהשפעתה על תחומי חיים כמו שלטון, מדע וחינוך.
קדמה	האמונה שהאנושות יכולה להשתפר ולהתקדם בעזרת מדע, חינוך ותבונה.

חלק ב' – מיומנויות

🗓️ סדרו את האירועים לפי הסדר (1 = המוקדם)

אירוע	מספר
קאנט מפרסם את המאמר 'מהי נאורות?' – 'העזו לדעת'	
הכרזת העצמאות של ארצות הברית	
הכרך הראשון של 'האנציקלופדיה' בעריכת דידרו ודאלמבר	
וולטר מפרסם את 'מסה על הסובלנות'	
רוסו מפרסם את 'האמנה החברתית'	
ג'ון לוק מפרסם את 'שתי מסות על הממשל'	
ההכרזה על זכויות האדם והאזרח בצרפת	
ניוטון מפרסם את ספרו על חוקי התנועה והכבידה	
מונטסקייה מפרסם את 'רוח החוקים' – הפרדת רשויות	

📜 **מקור מעובד לתרגול**

על השלטון והזכויות

על פי רעיונותיו של ג'ון לוק: לפני שהיו מדינות, חיו בני האדם במצב טבעי, ולכל אחד מהם היו זכויות שאיש לא נתן לו – הזכות לחיות, להיות חופשי ולהחזיק ברכושו. כדי לשמור על זכויות אלה טוב יותר, הסכימו בני האדם להקים שלטון ולמסור לו חלק מכוחם. לכן השלטון אינו בעל הבית של העם, אלא שליח שלו. שליט שגוזל את רכושם של האזרחים או משעבד אותם מפר את ההסכם, והעם רשאי להחליפו בשלטון אחר.

1. לפי המקור, אילו שלוש זכויות יש לכל אדם?

2. מדוע, לפי המקור, הקימו בני האדם שלטון?

3. הסבירו מדוע רעיון זה היה מהפכני בתקופה שבה שלטו מלכים אבסולוטיים.

📜 **מקור מעובד לתרגול**

העזו לדעת

על פי רעיונותיו של עמנואל קאנט: נאורות פירושה יציאת האדם מן הקטנות שבה הוא נמצא באשמתו. קטנות היא חוסר היכולת להשתמש בשכל בלי שאחר יוביל אותך. הסיבה אינה מחסור בשכל, אלא מחסור באומץ. נוח להיות קטן: יש ספר שחושב במקומי, יש יועץ שמחליט במקומי. לכן סיסמת הנאורות היא: העזו להשתמש בשכלכם שלכם! לשם כך דרוש דבר אחד בלבד – חירות להשתמש בתבונה בגלוי, לפני הציבור.

1. מהי 'קטנות' לפי המקור?

2. לפי המקור, מה הסיבה העיקרית לקטנות, ומה הפתרון?

3. הסבירו כיצד המקור מבטא את אחד מעקרונות הנאורות.

חלק ג' – חושבים וכותבים

🔗 **התאימו סיבה לתוצאה (כתבו את האות)**

סיבה	אות	תוצאה
1. המהפכה המדעית הראתה שאפשר לגלות חוקים בטבע באמצעות תבונה וניסוי		א. היווצרות דעת קהל משכילה שדנה בשלטון, בדת ובמדע
2. רעיון הזכויות הטבעיות וריבונות העם		ב. רפורמות של אבסולוטיזם נאור, כמו 'כתב הסובלנות' של יוסף השני (1782)
3. הפצת רעיונות בספרים, בעיתונים ובסלונים		ג. הוגי הנאורות ניסו להחיל את התבונה גם על החברה, על המשפט ועל השלטון
4. הדרישה לסובלנות דתית ולשוויון		ד. פתיחת הדיון על שוויון זכויות למיעוטים, ובהם היהודים (האמנציפציה)
5. שליטים אימצו חלק מרעיונות הנאורות		ה. ערעור על הלגיטימיות של המלוכה האבסולוטית והשראה למהפכות באמריקה ובצרפת

💬 שאלה לדיון וכתיבה

קאנט כתב 'העזו לדעת'. באילו מצבים בחיים שלכם קל יותר לתת לאחרים לחשוב במקומכם, ומה נדרש כדי לחשוב באופן עצמאי?

✂ **כרטיס יציאה:** דבר אחד שלמדתי: _____ · שאלה שנשארה לי: _____